

**МҮАСИР ДӨВРДӘ АЗӘРБАЈЧАНДА  
КИТАБХАНА ИШИНИН  
ДЕМОКРАТИКЛӘШДИРИЛМӘСИ  
МӘСӘЛӘЛӘРИ**



**Расим КАЗЫМОВ**

*педагожи  
елмәр  
намизәди,  
досент*

Азәрбајчан Республикасынын илк демократик Конституциясы чәмијјәтмизин бүтүн сәһәләринин, халга хидмәт едән бүтүн социал институтларын демократик принципләр әсасында фәалијјәт кәс-тәрмәси үчүн һүгути база јаратмышдыр. Бу али дәвләт сәнәдиндә чәмијјәтин инкишафында мәдәнијјәтин ролуна, инсанларын мәдәни тә'сисатлардан вә мәдәни сәрвәтләрдән истифадә етмәк вә еләчә дә онларын информәсия әлдә етмәк һүгүг вә вәзифәләринә хүсуси дигтәт јетирилир.

Азәрбајчан Республикасынын Конституциясында дәвләтимизин бүтүн вәтәндашларынын чәмијјәтин мәдәни һәјатында иштирак етмәк, онларын мәдәни тә'сисатлардан вә мәдәни сәрвәтләрдән истифадә етмәк һүгүглары бәјән едилир. Бу һагда Конституциянын 40-чы маддәсиндә охујуруг:

“Һәр кәсин мәдәни һәјатда иштирак етмәк, мәдәнијјәт тә'сисатларындан вә мәдәни сәрвәтләрдән истифадә етмәк һүгүг вардыр”.

Беләликлә, өлкәмизин али дәвләт ганунунда мәдәнијјәтин кәләчәк инкишафынын демократик һүгүги базасы јарадылмышдыр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, Азәрбајчан Конституциясынын мәдәнијјәт һаггындакы маддәләри мәдәнијјәтин чох мүһүм тәркиб һиссәси олан китабхана ишинә дә аидир. Чүнки чәмијјәтин ән зәрури мәдәни тә'сисатларындан олан китабханалар өзүндә зәнкин мәдәнијјәт сәрвәтләрини - китаб фондларыны топлајан, мүһәфизә

едән, һәмин сәрвәтләрдән әһалинин бүтүн тәбәгәләринин мәгсәдјөнлү истифадәсини тә'мин едән мәдәнијјәт мүәссисә-ләридир.

Азәрбајчан Республикасынын Конституциясында әһалијә китабхана хидмәтинин һүгүги базасыны тә'мин едән даһа бир мүддәә ирәли сүрүлмүшдүр ки, бу да чәмијјәтдә мә'лумат азадлығы принципидир.

Бу һагда Конституциянын 50-чи маддәсиндә дејилир:

“Һәр кәсин истәдији мә'луматы гануни јолла ахтармаг, әлдә етмәк, өтүрмәк, һазырламаг вә јаймаг азадлығы вардыр.”

Мә'лум олдуғу кими, мүасир дөврдә китабханаларын чох мүһүм социал вәзифәләриндән бири дә мәһз информәсия функциясыдыр.

Бүтүн бу дејиләнләрдән белә бир гәнаәтә кәлмәк олар ки, Азәрбајчан Республикасынын 1995-чи илдә гәбул едилмиш илк демократик Конституциясында мәдәнијјәт, мәдәни тә'сисатлар, мәдәнијјәт сәрвәтләри вә мә'лумат азадлығы һаггында бәјән едилмиш мүддәәлар јахын кәләчәкдә өлкәдә китабханачылыг фәалијјәтинин демократикләшдирилмәси үчүн әсаслы һүгүг тә'минат јарадыр.

Инди дә мүасир дөврдә Азәрбајчанда китабхана ишинин демократикләшдирилмәси сәһәсиндә мејдана чыхан вәзифәләрин мүһүм истигамәтләрини нәзәрдән кечирәк.

Коммунист идеолокијасынын һаким олдуғу совет социалист режиминдә китабхана ишиндә формалашмыш антидемократик сija-сәти тәгрибән белә үмумиләшдирмәк олар:

1. Китабхана ишинин сijaсиләшдирилмәси. Чәмијјәтдә бүтүн китабхана просесләринин марксист-ленинчи тә'лимә ујғунлашдырылмасы. Китабханаларын партија органларынын дајаг базасына чеврилмәси, онларын сijaси функцияларынын өн плана чәкилмәси.

2. Китабхана сәрвәтләринин формалашмасы вә охучуларә хидмәт ишиндә сijaси плүрализмин вә диқәр демократик принципләрин инкар едилмәси. Бунун нәтичәсиндә охучуларын јүз минләрлә нәшрләрдән истифадәдән тәчрид олунмасы, әдәбијјәт тәблиғиндә коммунист партијасы вә совет һөкүмәтинин сijaсәтинә ујғун кәлән сәнәдләрә үстүнлүк верилмәси.

3. Китабхана ишиндә сijaси цензура вә бунун нәтичәсиндә китабхана фондларындан милјонларла гијмәтли әдәбијјәтин чыхарылмасы; охучуларын мүталиә просесинә нәзарәт: халгын өз классик ирсиндән вә тарихи сәнәд јаддашындан тәчрид олунмасы.

4. Китабхана гуручулуғунда милли хүсусијјәтләрин нәзәрә алынмамасы.

5. КИТАБХАНА ИШИНІН МӘРКӘЗЛӘШДИРИЛМИШ ГАҖДАДА ИНЗИБАТИ-АМИРЛИК ВӘ БҮРОКРАТИК ПРИНЦИПЛӘР ӘСАСЫНДА ИДАРӘ ОЛУНМАСЫ.

Азәрбајчанда китабхана ишинин тарихинин гара сәһифәләрини әјрәниб, әһалијә китабхана хидмәтиндә јол верилмиш гејри-демократик иш үсулларыннан нәтичә чыхарараг, мүасир дөврдә өлкәмиздә һүгути дәвләтин формалашдығы бир шәраитдә чәмијјәттә китабханачылыг фәалијјәтинин демократикләшдирилмәси просесини шәрти олараг ики истигамәтә бөлмәк олар:

1. Охучулар китабхана хидмәтинин демократикләшдирилмәси.

2. КИТАБХАНА ИШИНІН ТӘШКИЛИ ВӘ ИДАРӘ ОЛУНМАСЫНЫН ДЕМОКРАТИКЛӘШДИРИЛМӘСИ.

Әлбәттә, чәмијјәттә баш верән китабхана просесләриндә һәр ики истигамәт бир-бири илә мүтәнасиб әлагәдә олуб, гаршылыгы тә'сирә маликдирләр. Лакин нәзәри бахымдан китабхана ишинин демократикләшдирилмәси просесләрини ишыгландырмаг үчүн бу просесләри шәрти олараг 2 стратежи истигамәтә ајырмағы мәгсәдәүјгун сајырыг.

Охучулар хидмәт ишинин демократикләшдирилмәси, биринчи нөвбәдә, онларын өз тәләбат вә марагларына ујгун олараг истифадә үчүн китабхана сечмәк һүгугларынын тә'мин едилмәсини нәзәрдә тутур.

Мәсәлән, һазырда күтләви китабханаларда охучулар хидмәт системи әрази принципинә әсасланыр. Јә'ни һәр бир охучу јалныз онун јашадығы инзибати бөлкүдә фәалијәт кәстәрән китабханалардан истифадә едә биләр. Бу да әһалијә китабхана хидмәтиндә бир нөв "тәһкимчилик һүгугунун" тәзаһүрүдүр.

Охучулар китабхана хидмәтиндә онларын јашадығы әрази, фәалијјәт кәстәрдији идарә вә мүәссисә мәнсубијјәтиндән асылы олмајараг, өлкәнин бүтүн китабханаларындан бу вә ја дикәр дәрәчәдә истифадә етмәк һүгуглары тә'мин едилмәлидир.

Охучулар китабхана хидмәтинин демократикләшдирилмәси анлајышына ејни заманда онларын истифадә етдији китабхананын фондунун тәркибинә даир там вә долғун мә'лумат алмаг һүгугу да дахилдир.

Мә'лумдур ки, совет һакимијјәти илләриндә охучулар китабхана фондларынын мәзмуну һаггында һәртәрәфли информасија верилмәси саһәсиндә дә хејли гејри-демократик иш үсуллары формалашмыш вә бир нечә онилик әрзиндә јүз минләрлә охучу, хүсусән елми ишчиләр вә мүтәхәссисләр елми информасија мәһдудийјәтинә мә'руз галмышлар. Белә мәһдудийјәтләр, биринчи нөвбәдә, ири елми китабханаларда бүтүн охучуларын истифадәсинә

верилмәјән "хидмәт каталоглары" вә "хүсуси фондларын" тәшкили нәтичәсиндә баш вермишдир.

Доғрудур, 1987-1993-чү илләрдә хүсуси фондлардан хејли әдәбијјат јенидән үмуми фондлара гајтарылмышдыр. Лакин тәәссүфлә гејд етмәлијик ки, өлкәмиздә демократик просесләрин илдән-илә инкишаф етмәсинә бахмајараг, һәлә дә республиканын елми китабханаларында, о чүмләдән М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт КИТАБХАНАСЫНДА ВӘ ЕА МӘРКӘЗИ ЕЛМИ КИТАБХАНАСЫНДА хүсуси фондлар сахланылыр вә әсасән әввәлки гајдада фәалијјәт кәстәрирләр.

Зәннимизчә, ири универсал елми китабханаларын хүсуси фондларынын тәркиби бир даһа јохланылмалы вә сөзүн әсл мә'насында "мәхфи" нәшрләр истисна олмагла, дикәр нәшрләр үмуми фонда, охучуларын истифадәсинә гајтарылмалыдыр.

Азәрбајчан Республикасынын президенти һејдәр Әлијев мүн-тәзәм сурәттә гејд едир ки, республиканын тутдуғу инкишаф јолу мүстәгиллик, демократија, сијаси плүрализм вә базар игтисадијјаты јолудур.

Мә'лум олдуғу кими, совет режими вахтында китабханаларын бүтүн тәблиғатчылыг фәалијјәти, охучуларла ишин әсас истигамәтләри зәһмәткешләрин коммунист тәрбијәсинә, онларын марксист-ленинчи дүнјакөрүшүнүн формалашмасына хидмәт едирди.

Бу бахымдан мүасир дөврдә китабханаларын охучуларла иш просесиндә, тәблиғатчылыг фәалијјәтиндә бу стереотипләрдән әл чәкмәси, сијаси плүрализм принципинә әмәл едәрәк һеч бир идеоложи ахына, сијаси партија вә тәшкилатларын идеолокијасына үстүнлүк вермәмәси китабхана ишинин демократикләшдирилмәсинин мүһүм вәзифәси кими мејдана чыхыр.

Бунунла әлагәдар гаршыја белә суал чыха биләр: үмумијјәтлә, китабханачылыг фәалијјәтиндә идеоложи амил олмалыдырмы?

Бу суала бирмә'налы чаваб вермәк олар: олмалыдыр!

Әввәла, унутмаг олмаз ки, демократија анлајышынын өзү идеоложи анлајышдыр. Демәли, демократик принципләр әсасында формалашмыш китабхана системи вә китабхана хидмәти бу идеолокијаја хидмәт едир.

Даһа сонра, бүтүн дүнјада чоһәсрлик китабхана тәчрүбәси сүбүт едир ки, китабханалар чәмијјәтин инкишафынын бүтүн мәрһәләләриндә һәмишә тә'лим-тәрбијә функцијаларынын һәјата кечирмиш вә охучуларын мә'нәвијјатына тә'сир едән социал институт олмушлар.

Дејиләнләрдән белә гәнаәтә кәлмәк олар ки, демократик чәмијјәттә китабханаларын идеоложи функцијалары нәинки азалмыр,

әксинә, артыр, онун мәзmunу социал мә'нәвијјат бахымындан даһа да мүрәккәбләшир. Белә һесаба едирик ки, демократик, һүгуги, дүнјәви дәвләт шәраитиндә китабханаларын идеоложи функцияларынын инкар едилмәси онларын үмүмбәшәри мә'нәви дәјәрдән тәчрид олунамасына, чәмијјәттә китабхана ишинин һүфузунун ашағы дүшмәсинә, онун мәзmunунун анархизм кирдабына јуварланмасына кәтириб чыхара биләр.

Чох тәәссүф ки, һазырда охучуларын китабханалар гаршысында һүгуги мәс'улијјәтинин тәнзимләнмәси гәнаәтбәхш дејилдир. Мәһз бунун нәтичәсидир ки, минләрлә охучу китабханалар гаршысында, башга сөзлә десәк, дәвләт гаршысында өз һүгуги мәс'улијјәтини дәрк етмәјәрәк мүвәггәти истифадә үчүн алдығы әдәбијјаты вахтында гәјтармыр вә нәтичәдә диқәр охучулар һәммин нәшрләрдән истифадә етмәк һүгугундан мәһрум олулар. Бундан әлава, һәр ил он минләрлә китаб охучулар тәрәфиндән итирилир, мәнимсәнилир вә ја сәлигәсиз рәфтар нәтичәсиндә истифадә үчүн јарарсыз вәзијјәтә дүшүр.

Шүбһәсиз ки, демократија тәләбләри, охучуларын һүгуг вә азадлыларындан ирәли кәлән вәзифәләр бахымындан бу сәһәдә чох чидди тәшкилати вә тәрбијәви иш апарылмалыдыр. Китабханалардан истифадә гәјдаларыны позмуш, китаб фондларына зәрәр вурмуш охучулар ганунла мүәјјән едилмиш гәјдада һүгуги мәс'улијјәт дашымалыдыр. Бу иш әһалијә китабхана хидмәтинин демократикләшдирилмәсиндән ирәли кәлән вәзифәдир.

Азәрбајчанда китабхана ишинин демократикләшдирилмәси охучуларын һүгуг вә азадлыларынын тә'мин едилмәси илә јанашы, китабхана ишинин тәшкили вә идарә олунамасында да демократик принципләрин бәргәрар олмасыны тәләб едир. Лакин республикамызда китабхана ишинин идарә олунамасы совет һакимијјәти илләриндә формалашмышдыр вә инди дә бу гәјдалара әсасланыр.

Мә'лумдур ки, советләр өлкәсиндә чәмијјәтин бүтүн социал-сијаси, мәдәни-мә'нәви институтлары јалныз бир партијаја мәнсуб иди вә бюрократик апарат тәрәфиндән идарә олунарду. Китабхана ишинин тәшкили вә идарә олунамасы һүгуги сәнәдләрлә дејил, партија гәрарлары вә бу гәрарларын ичрасына јөнәлмиш мүхтәлиф әсаснамә, тәлимат вә гәјдаларла, еләчә дә партија вә дәвләт мә'мурларынын кәстәришләри әсасында һәјата кечирилирди.

70 илдән артыг бир мүддәт әрзиндә советләр өлкәсиндә китабхана ишинә даир чәми 2 һүгуги сәнәд гәбул едилмишдир.

Биринчи сәнәд 1934-чү илдә ССРИ Мәркәзи Ичрайјә Комитәси тәрәфиндән гәбул едилмиш "ССРИ-дә китабхана иши һагтын-

да" гәрар, икинчиси исә 1984-чү илдә Али Совет тәрәфиндән тәсдиг едилмиш "ССРИ-дә китабхана иши һагтында Әсаснамә"дир.

Совет һакимијјәти илләриндә китабхана ишинә даир гәбул едилмиш һәр ики дәвләт сәнәдинин ән зәиф чәһәти ондан ибарәт иди ки, онлар ганун сәвијјәсиндә тәртиб едилмәмишдиләр. Һәммин сәнәдләрин сәрләвһәләриндән мә'лум олур ки, 1934-чү илдә гәбул олуномуш сәнәд "гәрар", 1984-чү илдәки сәнәд исә "әсаснамә" адланыр. Беләликлә, бу сәнәдләр али дәвләт сәнәди сајылан "Ганун" статусуна малик олмамышлар.

Ганун исә ән јүксәк һүгуги гүввәјә малик олан вә ән мүһүм ич-тимаи мүнасибәтләри низамлајан норматив актдыр. Ганун дәвләтин һүгуг системинин әсасыдыр.

Бу бахымдан мүасир дөврдә Азәрбајчанда китабхана ишинин тәшкили вә идарә олунамасынын демократикләшдирилмәсинин ән мүһүм истигамәти чәмијјәттә китабханачылыг фәалијјәтинин һүгуги базасыны тә'мин едән хүсуси ганунун јарадылмасындан ибарәт олмалыдыр.

Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, бүтүн дүнјада китабхана ганун-веричилијинин јаранмасы вә формалашмасынын чох зәнкин тарихи ән'әнәләри вардыр. Мәсәлән, китабхана ишинә даир дәвләт гануну Бөјүк Британијада һәлә 1850-чи илдә, Јапонијада 1899-чу илдә, Исвечдә 1905-чи илдә, АБШ-да 1945-чи илдә, Һиндистанда 1948-чи илдә гәбул едилмишдир. XX әсрин 50-70-чи илләриндә дүнјанын әксәр өлкәләриндә китабханачылыг ганунлары гүввәјә минмишдир.

Беләликлә, артыг 150 илә јахын бир тарихи мүддәт әрзиндә дүнјанын бир чох дәвләтләриндә китабхана иши мүвафиг ганунлар әсасында тәнзимләнир.

90-чы илләрдән башлајараг ССРИ-нин ләғв едилмәсиндән сонра 1994-чү илдә Русијада, 1995-1996-чы илләрдә исә диқәр кечмиш совет республикаларында китабхана ишинә даир дәвләт ганунлары гәбул едилмишдир.

Китабхана ишинә чәмијјәтин ичтимаи гүввәләринин чәлб едилмәси онларын демократикләшдирилмәси просесиндә мүһүм әһәмијјәтә маликдир. Ону да гејд едәк ки, бу сәһәдә дә, јә'ни чәмијјәттәки ичтимаи гүввәләрин китабхана ишинин идарә олунамасына чәлб едилмәсиндә дә дүнја тәчрүбәсиндә чох мүтәрәгги иш үсуллары мөвчуддур. Белә ки, дүнјанын инкишаф етмиш бүтүн өлкәләриндә китабхана ишини идарә едән, өлкәдә китабханачылыг сијасәтини мүәјјәнләшдириб һәјата кечирән мүхтәлиф китабхана чәмијјәтләри вә ја ассосиасијалары фәалијјәт кәстәрир. Мәсәлән, АБШ китабханалары ассосиасијасы 1876-чы илдә тәшкил едилмиш



вә һазырда онун 50 миндән артыг үзвү вардыр. Үмумијјәтлә, АБШ-да мүхтәлиф әрази вә шәбәкә принципләри әсасында тәшкил едилмиш 882 китабхана ассиасијасы фәалијјәт кәстәрир. Чох тәәссүф ки, Азәрбајчанда китабхана ассиасијанын тәшкили һаггында һеч бир әмәли иш кәрүлмәмишдир. Һалбуки белә бир ичтимаи бирлијин јарадылмасы өлкәдә китабхана ишинин демократикләшдирилмәси, бу ишин дүнја мигјасында әлагәләндирилмәси, китабханаларымызын бәјнәлхалг әлагәләринин күчләндирилмәси саһәсиндә чох мүһүм васитәјә чевриләр.

Мә'лум олдуғу кими, демократија аңлајышы өзүндә сијаси һүгү вә азадлыгларла јанашы, игтисади азадлыглары да бирләшдирир.

Базар игтисадијјаты чәмијјәтдә игтисади просесләри идарәәтмәнин азад вә демократик үсулдуур. Бу үсул һәр бир шәхсин, мүәссисәнин игтисади азадлыг принципинә әсасланыр.

Бу бахымдан китабханаларын малијјә фәалијјәтинин идарә олунмасынын инзибати гәјјумлугдан азад едилмәси, малијјә әмәлијјатларынын һәјата кечирилмәсиндә онлара мүстәгиллик верилмәси китабхана ишинин демократикләшдирилмәсиндә мүһүм амил кими мејдана чыхыр.

Мүәсир шәраитдә китабханаларын тәсәррүфатчылыг вә малијјә фәалијјәтинин базар игтисадијјатына ујғунлашмасы вә хүсусән онларын маркетинг фәалијјәтинин инкишаф етдирилмәси чох бәјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Шүбһәсиз ки, китабхана ишинин идарә олунмасында азад, демократик игтисади механизмин тәтбиги онлары чәмијјәтин социал-игтисади проблемләринин һәллиндә даһа сәмәрәли иштирак етмәјә сәфәрбәр едәр.

Мүстәгил Азәрбајчан Республикасында һүгуи дәвләтин формалашдығы шәраитиндә, китабханашүнаслыг саһәсиндә апарылан елми-тәдгигат методларынын демократикләшдирилмәси, китабханашүнаслыг фикриндә көһнәлмиш стереотипләрдән әл чәкилмәси, сағлам, демократик китабхана фәлсәфәсинин формалашмасы, демәк олар ки, һәлледици маһијјәт кәсб едир.

Азәрбајчанда китабхана ишинин демократикләшдирилмәси онларын кадр тә'минаты системиндә дә дүнја тәчрүбәсинә ујғун мүтәрәпти гајдаларын бәргәрар олмасыны тәләб едир. Белә һесаб едир ки, бу ишдә елм, тәдрис мүәссисәләри вә мүхтәлиф јарадычы тәшкилатларда тәтбиг едилән мүсабигә принципиндән истифадә едилмәлидир. Мүсабигә принципи, биринчи нөвбәдә, китабханаларда рәһбәр вәзифәләрин тугулмасына аид едилмәлидир.

Шүбһәсиз ки, китабхана саһәсиндә рәһбәр ишчиләрин "јухари тәшкилатлар тәрәфиндән тә'јин едилмәси" принципинин

алтернатив әсаclarла мүсабигә принципи илә әвәз едилмәси китабханаларын кадр тә'минаты системиндә, онларын кадр тәркибиндә хејли кејфијјәт дәјишикликләринә сәбәб олур.

Бу бахымдан елми китабханаларын директорларынын, директор мүавинләринин, шә'бә мүдирләринин, мәркәзләшдирилмиш китабхана системләринин рәһбәр ишчиләринин мүсабигә принципи әсасында сечилмәси мәгсәдәујғун сајылмалыдыр.

Нәһәјәт, республикада китабхана ишинин идарә олунмасынын демократик бахымдан тәкмилләшдирилмәси ејни заманда китабхана ишчиләринин социал вә пешә һүгуларынын да тә'мин едилмәсини нәзәрдә тутмалыдыр.

Белә ки, китабханалара рәһбәрлик системинин инзибати гәјјумлугдан азад едилмәси, онларын өзүнүидарәәтмә фәалијјәтини мөһдудлашдыран мүхтәлиф тә'лиматларын, гајдаларын вә диқәр директив характерли кәстәришләрин, бүрократик нәзарәт методларынын арадан галдырылмасы, китабхана ишиндә тәшәббүскарлыг мејлләринин инкишафы үчүн әлверишли шәраит јарадар.

Бундан әлавә, китабханачыларын өз социал вә пешә һүгуларыны мүдафиә етмәк үчүн мүхтәлиф ичтимаи бирликләр јаратмаг вә ја мөвчуд бирликләрдә иштирак етмәк азадлыгларынын тә'мин едилмәси өлкәдә китабхана ишинин демократикләшдирилмәсинин реал тәзаһүрү олар.